

Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında Vakıf hastanelerin bir kısmına dair

Dr. A. SÜHEYL ÜNVER
Tıp Tarihi Enstitüsü Direktörü

Selçuklar'ın, Anadoluyu ve Suriye ve Mısır'ı, İran sahasını ve Elcezireyi süsleyen ma'mureleri ve kısmen harabelerile iftihar ettiğimiz eserlerinden yalnız bir misâl olan sıhhat ve içtimâi muavenet müesseselerini seçecek olursak bu mevzuun tam tavsifi yine mümkün olamaz. Zira Anadolumuz ve Suriyeyi süsleyen ve tetkik edebildiğimiz bu belli başlı binalar arasında bile yalnız sıhhat müesseseleri mühim bir yekûn tutar.

XII, XIII ve kısmen XIV inci asırlarda başlayan bu müesseselerin çoğu son asra gelinceye kadar vazifelerine devam etmişlerdir. Sıhhi ihtiyaçlara karşılık yapılan bu müesseseler vakfın sayesinde payidar olmuşlar ve vakıf binaların bazıları tamamen harap olduğu halde vakfın şartı bozulmuyarak eski tıbbî kadro mucibince muamele yürütülmüş ve dar bütçeli vakıflardan, vazifesine mukabil para alan ilmi ve şer'i memurlara dağıtılmıştır. Tetkik ettiğimiz Başvekâlet Arşiv vesikaları bu hususta bizi kâfi derecede tenvir etmektedir. Bilhassa bu kayıtlarla bu sıhhi müesseselerin yalnız Selçuklular zamanında değil yakın asırlara gelinceye kadar Anadoluda ve Suriye'de ve Mısır'da Osmanlı Türklerinin idaresi altında Selçukluların vakıfları, şartları dahilinde idare edildiklerini öğreniyoruz. Selçuklu sıhhi müesseseleri o zaman vakfın nasıl sağlam ve bir millî Türk müessesesi olduğunu da göstermektedir.

Selçukluların vakıflarına bağlanan bu müesseseler banileri isimlerinden öğrenileceği veçhile Hükümdar ve Hükümdar sülâlesine mensub insanlar ve Devlet Ricali tarafından yaptırılmıştır. Bu binalarla Selçuklar zamanında tababet mesleğinin inkişafına hizmet edilmiş ve bu müesseselerde hekimler ye-

tişdirilmiş ve civar İslâm ve Türk illerinde çalışan ve hekimliği tahsil eden tabibler de çalışmış ve kütüphanelerini süsleyen kitablara çoğalmış ve bu hastaneler her türlü sıhhi ve içtimâi zaruretleri karşılayabilmiş ve buralarda hekimler meslekî hasbühaller yapmışlar ve topları tertib etmişlerdir.

Bu hastahanelerin idarelerine dair elimize geçen vesikalar azdır. Fakat 1217 de açılıp 1219 da tertib edilen Sivas darüşşifası Arabca vakfiyesinden anladığımızı göre gerek bu hastahane ve gerek diğerleri aynı usullerle idare edilmişlerdir. Vakfın o zamanki hususiyeti üstad Halim Baki'nin kadirşinaslığıla dercedilen vakfiye sureti tercemesinden öğrenilecektir. Tıbbî bakımlardan bizi burada müteaddid ve hâzik hekimlerin, cerrahlar (kehhalle) göz hekimlerinin çalışmaları alâkadar etmektedir. Osmanlı Türkleri zamanındaki hastahaneler vakfiyeleri de aynı meali ve aynı kadroyu ihtiva etmektedir. O halde elimizde yalnız şimdiki halde Sivas Darüşşifasının vakfiyesi mevcut olduğuna göre Selçuklular zamanında mevcut diğer hastahanelerin de aynı şekilde idare olunduğuna hükmedebiliriz. Bu vakfiye diğerine de bir misâl olmuştur.

Türklerin orta zamanda büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında yaptıkları hastahaneler pek çoktur. Burada kısmen sıraladıklarımızı biliyoruz. Şüphesiz ki bunlar bu kadar değildir. Daha pek çoktur. Şimdiki İran sahasındaki Türk hastahaneleri tesbit olunmamıştır. Yalnız Kirman sahasında XII inci asra aid Kutluğ Türkân Hatun'un hastahanesini biliyoruz. Büyük Selçuk İmparatorluğu zamanında Maverâünnehir'deki hastahaneler de henüz tesbit olunmamıştır. Tetkikler ilerledikçe bu bahis bit-

tabi daha çok inkişaf edecektir. Şimdiye kadar tetkik edebildiklerimizi buraya aralamakla iktifa ediyoruz:

1 — Mardin Darüşşifası :

Beni Artık'den Necmeddin Gazi, Mardinde biraderi *Eminüddin*'in inşa ettirmeğe başladığı ve lâkin vefatı hasebile bitiremediği hastahaneyi tamamlattırması ve biraderinin ismini vermiştir. Yanında cami ve hamama da *Eminüddin cami* ve *hamamı* derler. *Necmeddin Gazi* 516 (1122) de vefat etmiştir. Artıklar, hekimler ve tababeti pek himaye etmişlerdir. Zamanlarında mühim hekimler de yetişmiş ve bazı tıbbî eserler terceme ve telif olunmuştur. Miyafarkinde de bir darüşşifalarını buluyoruz. Mardindeki darüşşifanın XIX uncu asır başına kadar faaliyete devam ettiğini *Başvekâlet Arşivi vesikalar*'ından öğreniyoruz: (Tıb 1090, (1697) tarihli vesika (tıb 484, tıb 581, tıb 772, tıb 229).

2 — Musulda Erbilde Gökbörü müesseseleri (1154 - 1232) banisi *Erbil Atabeyi Muzafferüddin Ebu Said Gökbörü*'dür. Hastalar ve körler için 4 Darülaceze yaptırmıştır. Dul kadınlar için bir bina, küçük yetimler için bir yetimhane, sokaklarda toplanan yavrulara bakım yurtları inşa ve çocuklar için bu son iki müesseseye süt analar tayin etmiştir. Gökbörü bu müesseselerin ihtiyaçlarını yegân yegân tayin ve tesviye etmiştir. Erbilde bir de hastahane ve ayrıca bir de ziyafethane yaptırmıştır. Bu mühim adamın bu ve diğer hayratı cidden hayretlere sezadır (1).

3 — Musul, Cezire ve Suriye civarında aûkûmet süren *Atabegân Devletinin Hükümdarı Nureddin bin Mahmud Zengî* (Nureddin şehidi Türki) Şamda 1154 de hastahane inşa ettirmiştir. Ayrıca bir darüfukara da yaptırmıştır. Bu hastahaneyi birçok kitaplar vakfetmiştir. Hastahanenin vakfiyesini *Kitabürravzateyn* sahibi *İbnî Esîr*'den nakl ile yazmıştır.

Vakfiyede bulduğu kayıtlar meyanında şunlar haizi dikkattir: Bulunması güç, nadir ilâçlar için olan müracaat ve taleb reddü

men' olunamaz. Vakfiyede müessesenin fakirlere, dünyadan el çekenlere vakf edildiği tasrih olunmaktadır.

Burası XIX uncu asır ortalarına kadar vazifesine devam etmiştir. *Mithat Paşa* Suriyede Vali iken burada bir Gureba hastahanesi vücade getirmiş ve idaresi için lâzım gelen parayı bu Bimaristanın vakfından tedarik etmiştir. *Nureddin*'in en büyük darüşşifası bu Şamda bina eylediğidir. *Nureddin* daha birçok hastahaneler yaptırmıştır.

4 — Halepde *Murustanı Atik*, *Nureddin Şehid*'in memurlarından birisi yaptırmıştır. *Başvekâlet Arşivi*'nde burada ayrıca *Ergun Kâmil* diye maruf bir hastahane mezkûrdur. Lâkin Arşiv'de Halepde diğer bir *Nureddin Şehid* darüşşifasından bahis vardır (2).

5 — Trablus Şam'da *Nureddin Şehid*'in bimarhanesi ve vakıfları mevcuttur. Bunu arşivdeki kayıtlardan öğreniyoruz.

6 — *Eyüblü Selâhaddin*'in Kudüsde yaptırdığı bir bimarhane vardır. Ehlî Salibe karşı duran bu meşhur Türk Kahramanı *Nureddin Şehid*'in Sarayında yetişmiş bir kumandandır. Daha başka sıhi müesseseleri de vardır. Kahire'de Bimaristanı *Atik*'i yaptırmıştır.

7 — 1284 de Mısır'da Kahire'de Şariün Nuhasin'de ilk kölemenlerin yedincisi ve 1279 da Mısır tahtına geçen *Seyfeddin Kalavun hastahanesi*, *Mansure hastahanesi* de derler. Şayıntı dikkat plânı vardır. 4 mühim daireden ibarettir. *Kalavun* Mısır'da ve başka yerlerde bir milyon dirhem kıymetine yakın birçok emlak vakfetmiştir. Hastahanesile beraber medrese ve Darül'eytamının her sene masraflarına kâfi derecede karşılık koymuştur. — Bu hastahaneyi benim gibi ve benden aşağı olanların hepsine vakfettim. Padişah, teba, asker, emir, büyük, küçük, hür, köle, erkek ve kadın herkese açıktır demiştir. Hastahane hümmalı ve diğer ateşli hastalıklar, göz hastalıkları, yaralılar ve ishaller için yerler ayrılmıştır. *Kalavun* hastahane yatacak hastalar için adet tayin etmemiş

(1) M. Cevdet - *seyit Ala Paşa El Ahşerül feteyun* 1832.

(2) A. İssa - *Histoire des Bimaristans*. Le Caire, 1928.

buraya gelen zengin ve fakir ne kadar hasta olursa yatırılmasını emretmiştir. Evlerinde hasta olanlar için de ayrı bir teşkilât vücude getirmiştir ki bugünkü içtimâî muavene-te bir misâldir. Vakfiye hükümleri çok mühimdir.

8 — Şam'da 1248 de Salihîye'de Türk emirlerinden *Kaymeri hastahanesi*. Şam'da yapılan ikinci bir Türk Tıbbiyesidir. XIX uncu asır ortalarına kadar idamei mevcudiyet etmiştir.

9 — İlhanlılar devrinden *Amasya Darüşşifası*. 1305 de Olcayto Sultan Mehmed Hudabendenin haremî İlduş (Yıldız) hatun'un kölesi Anber bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. 1312 de tanzim edilen vakfiyesi şimdiye kadar ele geçmemiştir. Elyevm kısmen mamur, müstatilî bir binadır. XIX uncu asır ortalarına kadar hastahane zengin bir kadro ile idare edilmiş ve buradan birçok hekimler yetişirilmiştir.

Evkafın mütevellisi, tabibi, muavinleri, eczacıları, kapıcıları, çamaşırcısı, aşçıları ve hademesi yakın zamana kadar malûmdur. 1873 den sonra burası yalnız delilere muvakkat bir zaman için hasredilmiştir.

Bu darüşşifanın evkaf kuyudu atıkaşında mahfuz Amasya Muhasebe diye aranan *Amasya cihetler defterinin* 38 inci sahifesinde siyakatle yazılı kadrosu budur:

Müteveli, bir kâtib, bir tabib, bir mütemed, bir tabib muavini, bir müremmim, bir nakib (ekmek dağıtan) ve 3 zincirci, ve bir bevab. Bu defterde hastahänenin hekim ve muavin kadrosu XVII inci asır ortasından XIX uncu asır ortalarına kadar 2 asır imtidad eden kısmı malûmdur (3). Mühim şahıslar burada yetişmiş ve birçok hekimler çalışmışlardır. Çoğu hazakatte meşhurdur.

Evkaf mahzeninde bu zikrettiğimiz defterde mühim bir kayıt daha var. *Darüşşifai merhum Sultan Alâeddin* yazılıdır. Bunun Sultan kelimesi yanlışdır. Zira (1312) de vakfiyesini Alâeddin Ali tertib etmiştir. Bu İlduş Hatun'un kardeşi itibar olunurdu (4). Bu vakfiye bulunmamıştır.

(3) Dr. A. Süheyl Ünver - *Amasya darüşşifası*, Tedavi kliniği ve laboratuvarı mecmuası No. 17, 1935.

(4) Hseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* cild 1.

Alâeddin Ali Pervane Beyza de ve büyük bir emirdir. Babası da İzzetin Mehmed bin Muiniddin Süleyman Pervane'dir. Hepsi Amasya'da Pervane Bey camiinde gömülüdür. Bir nokta daha hatıra gelmektedir. Anadolunun birçok şehirlerinde Selçuklulardan kalma eserlere Sultan Alâeddin zamanından kalma denmektedir. Konya'da da böyle deniyor. Bu söz Osmanlılardan daha evvel yapıldığına ve eskiliğine delil itibar olunur.

Bu bina son zamanlarda ziraat âletleri deposu olmuş ise de mahallî müze ittihaz olunmak üzere tahliye ettirilmiştir.

10 — İlk Selçuk feodalitesi zamanında *Menguçek*'lerin Divrik'de 1228 de yaptıkları darüşşifa banyesi Fahrüddin Behramşah'ın kızı ve amcazadesi Al Menguçek'den Ahmed Şahın haremî Prenses Turan Melik'dir. Süslü kapısında Arabça kitabesi vardır. Bu kapı şimdi pencere haline ifrağ edilmiştir. Selçuk sanatının ince ve muazzam bir eseridir.

Hastahane *Ahmed Şah* camiine bitişikdir. Hastahane duvarına muttasıl bir türbe vardır. Burada banilerinin yattığı diğer Selçuklu müesseselerinden misâl alınarak kabul olunabilir.

Hastahane mustatil bir binadır. 32×24 metre ab'ındadır. Sivastaki *birinci Keykâvüs hastahanesi'nin* nısfı kadardır. Lâkin tarzı inşası çok mükemmeldir. Hepsi 8 oda ve 4 eyvandan mürekkebirdir.

11 — Kayseri'de *Gıyasüddin Tıp Mektebi* ve *Gevher Nesibe hastahanesi*. (1205) Bu hastahaneyi Selçuk hükümdarı Kılınç Arslan'ın oğlu medresenin banisi Birinci Gıyasüddin Keyhusrev'in ikinci defa Saltanatı zamanında kız kardeşi Prenses *Gevher Nesibe* yaptırmıştır. Elyevm Kayseri'de Yenice Hacı ikiz mahallesindedir. *Çifteler* veya *Gıyasiye* ve *Şifaiye* medreseleri diye anılmaktadır. Elyevm harabdır. Medhal cephesinin bir kısmı muhafaza edilebilmiştir. Bina nefis bir Selçuk eseridir. Gayet süslü ve kıymetli ve Selçuklu sanatının nadide bir misali olan kapısı üzerinde Arabça kitabesi vardır. Buraya *Çifteler* denmesinin sebebi hem medrese ve hem de hastahänenin bir arada bulunmasıdır. Bu iki binanın arasında ayrı duvar yoktur ve dahilen

birbirine geçid ile merbuturlar. Şarkta tababet nazari olarak takib olunmamış, hasta başında ameli olarak da tarif edilmiştir. Buna dair tarihi müeyyedeler vardır. *Medresei tıbbiye* daha büyük, hastahane daha geniştir. Medresede elyevm bir türbe mevcut, kime aid olduğu bilinmiyorsa da diğer hastahane ve medreselerde hep banileri yattığından burada da banilerinin yattığına hükmetmek lâzımdır.

Hastahane 32×40 metre büyüklüğündedir. Medresei Tıbbiye ile birlikte 60×40 metre büyüklüğündedir. Bu hastahane Anadolu'da Tıp mektebi ile yanyana en eski müesseselerimizdendir. Burası Sivas darüşşifası vakfiyesi hükümleri dahilinde idare edilmiştir. Kayseri darüşşifası medresesi vakfı diye Defteri Hakanide *Defteri Mufassal ve Mücmel Livai Kayseriye* numara 86 da 1500 tarihli şu kayıt vardır: *Karyei Akker'e* tâbi Kayseri livai hassa malikânesi vakfı medresei darüşşifa ünvanlı bir köyün nüfusu kayıtlıdır (5).

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Selçuk vakıfları bozulmıyarak aynen devam etmiş ve bu vakıflara eski ve yüksek bir temül mucibince hiç bir veçle müdahale edilmemiştir.

12 — Sivas'da *Birin-i Keykâvus Hastahanesi* 1217. Sivas'da Hükümet Konağı civarında Medreseler sokağında ve *Darülhadis* denen çifte minarenin katışındadır. Lâkin çok harabdir. Burası hem hastahane ve hem de tedris edilen bir klinikdir. Hemen yanında mevcut bir vecih medresesinin vaziyeti bir zamanlar tıp tahsil eden talebeye melce' olduğunu düşündürecek mahiyettedir. Kapısında Arabça bir kitabesi vardır. Bina müstatil şeklindedir. Ortası büyük bir havludur. Elyevm açık divanhane üzerinde taş mahkûk güneş ve kamer alâmeti vardır. Mevcud plâna göre hastahane 48×68 metre ebadındadır. Yalnız havlusu $22 \times 32 = 704$ metre murabbaındadır. Hasta odaları büyüktür. Vaktile bu odaların kapıları üzerinde çiniler varmış. Şimdi birkaç tanesi kalmış. Höcrelerin kapıları üzerinde ve duvarlarında dahi kabartma olarak tahsili ülm ve fünunun ulüvvü kadri şanına dair âyetler, hadisler ve büyüklerin söz-

leri vardır. Kitabede bu müessesenin hastahaneyi müstemil bir tıbbiye mektebi olduğu nu bize öğretiyor.

Sağda ortada höcrelerden birisi de bu hastahänenin bânisi ve 1219 da akciğer vereminden ölen İzzettin Keykâvus'ün türbesidir. Türbe haricen ve dahilen çini ve nakışlarla süslüdür. Hastahane elyevm *Şifaiye medresesi* diye marufdur. 1768 de harab olmasına meydan verilmemek üzere fermanla medreseye tahvil olunmuştur. Evkaf mahzenindeki kayda göre burası 1169 da medresedir. *Başvekâlet Arşiv*'inde de müesseseyi alâkadar eden nadir vesikalat vardır. 1909 da burası beşyüz talebe istiaab edermiş. 1916 ya kadar medrese halinde kalmış, umumi harbin ilânını müteakib askeri anbar ittihaz edilmiştir. Elyevm boş ve harabdir. Birin-i Keykâvus âlim, âdil, âlimleri sever, iyi huylu ve cömerd olup şairlere, nefis sanatlar ve musiki erbabına çok iltifat göstermiştir. Kendisi de şairdir. Hayatının son seneleri hastalıkla geçdiği için hekimlere ve tıba büyük bir ehemmiyet vermiştir. Ekseriya Sivas'da otururdu.

Bu hastahänenin İzzeddin Keykâvus'e aid vakfiyesi sureti (evkaf mahzeninde 1283 Anadolu defteri S. 290) da kayıtlıdır. M. Cevdet tarafından tashihli arabecâ *Elâhiyetül feteyan* eserinde neşrolunmuş ve tarafından yine türkçeye çevrilmiştir. Bu vakfiyeye göre vâkıf vefatından sonra buraya yüzü mütecaviz dükkân, birkaç çiftlik vesaire bırakmıştır.

Vakfiyeye göre: Bu vakfı müebbedi şer'i satılamaz, icar edilemez, rehin olunamaz, İrsen verilemez. Kimseye temellük olunamaz. İtlâf ve imha olunamaz. Hiç bir sebeble bu vakıfdan rücu' olunamaz. Kimseye bu vakıfları bozmak caiz değildir. Bu esasları bozan en büyük fenalığı irtikâb etmiş olur. Vakfa üstâdüddar Darüssaade ağası ve hazinedar Ferruh bin Abdullâh (6) müteveli ve nazır tayin olunmuştur. Burasını ya kendi veya naibi vasıtasile idare eder. Umum evkafda ve bu vakıfda tasarruf ona bırakılmıştır.

Bu zat hâzık, rahîm, okranma faik tecrübeli, mühezzeb, ahlâklı, şarlatanlıktan uzak

(6) Çankırı Darüşşifası bânisi olan Cemaleddin Ferruhdur. Çankırıdaki darüşşifada medfundur.

(5) M. Cevdet notlarından. Osman Nuri. M. Cevdet hayat ve eserleri kitabına müracaat.

tabibler, göz hekimleri (kelhaller) ve darüşşifada oturan salih cerrahların maaşlarını tesbit eder. Edviye tedariki için çareler arar. Darüşşifada çalışanların vazifelerini tayin eder.

Vakfiye varidatının sureti sarfına dair mühim ahkâmı muhtevidir. Her sene zamanın rayicile gümüş paradan dört bin dirhem sarfedilir. Nısfı mutlaka sarfedilir.

Galleden bin müd (7) sarfedilir. Vakfiyesi darüşşifanın mahzeninde saklanır. İcab ederse bununla akarât ve müstakilât satın alarak vakfına ilâve olunur. Vakıf akarlar 3 seneden fazla icar edilemez. İlk icâre müddeti bitmeden yeniden tecdid olunamaz. Bilhassa zalim tama'kâr ve emniyet edilmez adamlara birşey icar olunmaz. Darüşşifa mahvü münderis olur da yeniden yapılması kabil olmazsa ve içerisinde oturulmazsa velhasıl buradan intifa edilemezse bu hâsılat müslümanların fıkârasına, aç müminlere ve miskinlere sarfedilir.

Vakfiyeyi değiştirmek isteyenlere fena temenniler var. Vakıfname vâkıfın vefatından sonra tanzim olduğundan rahmet temennileri edilir. Selçuklu ve Osmanlı kadrları tarafından vakıfname tasdik olunmuş ve şartlarının yapılmasına dikkat olunmuştur.

İşte bu vakfiye ile Selçuklu hastahanelerinin umum hastalara mahsus bir yurd olduğuna ve diğerlerinin bu şartlar dahilinde idame edildiğini öğreniyoruz. Selçuklular zamanında hastahaneler idaresini gösteren bu vakfiyenin Türk tıp tarihi noktasından ehemmiyetli fazladır.

13 — Sivasda Darürrahe 1329 da Kemaleddin Ahmet bin Rahet oğulları yaptımlardır. Vakfiyesinde (8) burasının dindar âlimlere ve fakir ve miskinlere vakfedilerek adma darürrahe dendiği ve onlara istirahat mahalli yapıldığı yazılıdır. İbni Bibî'ye (9) göre Kemaleddin İbni Rahe Selçuk ümerasındandır, bu zatın ribat (istirahathane-misafirhane) yaptırdığını iki yerde yazar.

14 — Konya darüşşifaları 1219 - 1233 Selçuk vezirlerinden Emir Celâleddin

(7) Bir müd yirmi kiledir.

(8) Vakfiyenin Darürraheye aid notu M. Cevdet notları meyanında bulunmuş ve Prof. Ş. Yalçkaya tarafından terceme edilmiştir.

(9) Houtsma tabi. Leiden de Brill 1902. S. 310.

Karatay'ın ortanca kardeşi Kemaleddin Karatay tarafından yapılmıştır. Bıraderinin *Karatayı Kebir* itlâk olunan medresesi karşısında mevcut muahhar kerpiç bir binanın yerinde pek eskiden bir darüşşifa bulunduğunu öğreniyoruz. Burası Konyadan Celâleddin Karatay vakfiyesinde yazılıdır. Bu vakfiye eşraftan 50 şahidin huzurunda tanzim edilmiştir. Ve kardeşi Kemaleddin'i müteveli tayin etmiştir. Kendisi tıbbda ileri gitmiş bir şahsiyettir ve burada ders de takrir etmiştir. Bu bina kardeşinin elyevm mevcut medresesi kadar güzel ve sanatlı imiş. Halen bir eseri bile kalmamıştır. Bir zamanlar *Karatâyı Sagir* de denmiştir.

Konyada İnceminare şimalinde bir mahalleye elyevm *Sakahane* (şifahane) mahallesi denmektedir. Halk burasını eski ve devamlı bir an'ane ile bimarhane yeri addediyor. Konyada ayrıca bir Bey Hekim - Tabib Ekmeüddin - mahallesi vardır. Türbesi bu şifahane mahallesinin arkasındadır. Bu darüşşifa ilk mevzuu bahis olan *Kemaleddin Karatay darüşşifasından* ayrıdır.

Konyada bir üçüncü darüşşifa daha buluyoruz. Bu da *İnceminare* ile *Karatay medresesi* arasında yukarıda zikrolunan yerde Karaman oğulları zamanında da *Şadi Bey hastahanesi* vardır. İçinde kanlı harpler ve mübarezelerle yıkılan eski bimarhane arsası üzerine tekrar yapılan darüşşifa mahalli olması muhtemeldir.

Asıl büyük hastahänenin banisi Alâeddin Keykubad'dır. Yaptırdığı hastahänenin evkafı arsasında 8 kıt'a arazi, 3 bağ ve 20 dükkân mezkûrdur (10). Alâeddin Keykubad İlgında bir ılcıca da yaptırmıştır.

Evkaf mahzeninde *Konya Darüşşifası* hakkında şu kayıt vardır: (*vakıfıcamı' ve darüşşifai mamurei merhum ve mağfurunileyh Sultan Alâeddin der Konya. Cemaati hademei darüşşifai mamurei Müşarünileyh*) 1788 tarihinde 2 kâtib tahsisatı var. 1819 da tabibi evvel tahsisatı dört kişiye taksim olunmuş. Tabib ve Şakirdi tabib tahsisatı da tevzi olunmuştur (11). *Sivas darüşşifası*'nda olduğu gibi *Konya darüşşifası*'nda da müteaddid he-

(10) M. Cevdet *Elahiyetül feteyan*.

(11) *Evkaf mahzeni defteri selatin*, cild 1, Anadolu, S. 131.

timler vardır. Burada bir de şakirdi tabib buluyoruz. Hastahanenin yeri kaybolduğu halde bile 7 asır sonra evkafa aid yeni tevizlerde eski kadro esas itibarile değiştirilmemiştir. Başka taraflara sarfiyat yapılmakla beraber vakfın şartı aynen kalmıştır.

Konya darüşşifası kadrosu yerine kaim diğer bir kadro daha vardır ki (12) mütevellii vakıf, kâtib 1754 de tabibi evvel hissesi, 1773 de tabibi sani ve tabib şakirdi hisseleri kayıtlıdır.

En son 1858 tarihine aid bir kayıt daha vardır (13). Tabibi evveli darüşşifa hissesi *darüşşifai mezkûrun eseri ebniyesi değil mahalli dahi meçhul ve nabadid olduğundan* âhere verilmiştir. *Başvekâlet arşivinde* mevcut diğer bir vesikaya göre (14) 1525 tarihine doğru darüşşifa harab bulunmaktadı. Muvakkaten bir yer darüşşifa ittihaz edilmiştir. Orada hazır bulundurulan ilaçlar haftada bir gün Poliklinik yapılarak mühtaçlara dağıtılmıştır. Tabib Cüneyd buraya yakın bir yerde oturarak hastalar, her gün görmesi ve mualecelerinde bulunması tenbih edilmiştir. Bu hastahanenin hizmetine aynen devam olduğuna bu güzel bir misaldir.

15 — Çankırıda *Ata Bey Ferruh hastahanesi*. 1235 Selçuk hükümdarlarından Alâeddin Keykubad bin Keyhusrev zamanında Selçuk askeri ümerasından *Ata bey Cemaleddin Ferruh* tarafından yaptırılmıştır. Şehirden uzakda ve garb cihetindedir. Tanınmıyacak derecede harabdır. Mühim kitabesi Çankırı orta mektebine kaldırılmıştır. 40 sene evvel hastahanenin ancak 6 odasının harab bir halde yalnız duvarları mevcut imiş. Burada bir arşın uzunluğunda bir taş üzerinde kabartma ve biribirine geçmiş Selçuk tarzı tezyininde çifte yılan vardır. Bugün Tıp Tarihi Enstitüsüne alâmet olarak intihab olunmuştur. Kitabesi arabecedir, ve burası darü'lâfiye olarak yaptırılmıştır. Taş mescid denilen ve darüşşifa müstemilâtından türbede banisi medfundur. Darüşşifa mahkemei şer'îye kayıtlarında mezkûrdur. Burasının bulunduğu mahalle timarhane mahallesi denmektedir. Banisi Sivas hastahane-

sinin mütevelliliğini yapmıştır. 1220 tarihli Sivas darüşşifası vakfiyesinde musarrahdır. *Başvekâlet arşivinde* (tıb 272) mevcut 787 tarihli bir beratta (Çankırıda kâin timarhane mescidi vakfı emanet ciheti) yazılıdır.

16 — Kastamonu'de *Ali bin Pervane hastahanesi*. 1272 de inşa olunmuştur. Kastamonu'de Küpçeğiz mahallesindedir. Yılanlı dergâhı diye de marufdur. Hakikaten halkın itimad ettiği ve birtakım şifalar umduğu taş mahkûk yılan alâmeti de vardır. Kapısında burasının Maristan olarak yapıldığına dair Arabca bir kitabe vardır. Banisi Selçuk ricâlından *M u i n ü d d i n S ü l e y m a n P e r v a n e ' a i n o ğ l u A l i ' d i r*. Mimarı Kayserili *S a ' d d r*. Banisinin burada türbede yatıp yatmadığı tetkike değer. Kitabedeki Maristan tam türkçe Yılanlık mânasına gelmektedir. Şarkta hastahanelere Maristan itlâk olunur ki eski tababetde olduğu gibi islâm ve Türk tababeti de yılanı tababete bir remz olarak almıştır.

Netekim Aesculape sıhhat mabedlerinde de milâddan evvel ve sonra bu remz vardı. Muhakkak birşey varsa o da *Maristan*'ın hastahane mukabili olmasıdır. Burada yılan alâmeti hakkında mahallî mühim bir itikad vardır. Yakın zamana kadar delillerle münevzeler, göz kapağı ve yüzü eğriyenler buraya getirilir. Ruhi ve maddî vasıtalarla tedavi edilir. Sıtmalılar da yılan remzli taşdan biraz suya karışdırır içerler.

Başvekâlet arşivinde buraya dair 1726 ve 1773 tarihlerine aid vesikalar vardır. 1726 tarihli vesika (tıb 224) birçok sar'alı ve mecnunların darüşşifa şeyhi tarafından ruhi tedavilerle iyi olduklarına dairdir.

17 — Akşehirde hastahane. XIII üncü asra aiddir. Bununla Konya havzasında *Aksaray, Konya ve Akşehir ve Selçuklu* hastahaneleri üçe baliğ oluyor. Bu hastahanenin ayrıca bir mescidi de varmış. 1483 de bu mescidin evkafı budur. Dükkân hâsılatı 25 akça, bağ hâsılatı 25 akça, Durmuş ve Abi Doğmuş kervansarayının zemin ücreti 26 akça olarak yazılmıştır (15). İlgından Akşehire gelirken kasabanın kenarında ve şosenin üzerindeki büyük Ilıca *Alâeddin Keykubad*'ın olmasına nazaran Konya havzasındaki bu

(12) *Evkaf mahzeni, Anadolu atık defteri*, numara 259, cedid numarası 46 dir.

(13) *Evkaf mahzeni, haremeyn şuruf defteri*.

(14) No 442. *Konya defteri*. Defterin tarihi yokdur. Lâkin içinde 931 (1525) tarihi vardır.

(15) M. Cevdet, *Elahiyetül feteyan*.

hastahaneinin de Alâeddin Keykubad zamanında yapılması ihtimal dahilindedir.

18 — Konya Aksarayında darüşşifa XIII üncü asra aiddir. Aksaray kasabasının şimalinde Şeyh Hâmidî Aksarayı mahallesinin üst tarafında tımarhane mahallesindedir. El-yevm burada duvarları tuğladan inşa edilmiş bir harabe görülüyor. Vaktile burada çok rasîn bir darüşşifa vardır. Vc halk da ananeye tebaan böyle kabul eder. *Muciz'i Hallil Muciz* diye şerh eden tabib Cemaleddin Aksarayînin burada çalıştığı mervîdir.

19 — Tokadda *Pervane Bey Darüşşifası* XIII üncü asır (1275) Banisi Selçuklu büyüklerinden *Pervane Bey*dir. Tokadda meydan mahallesinde Demirciler civarında *Gök medrese* namında büyük ve iki katlı bir bina vardır. Yalnız kitabesi yeri kapı üstünde olduğu halde maalesef düşmüştür. Ne olduğu malûm değildir. Halk arasında buraya *Gök Medrese, Pervane Medresesi, Kırk Kızlar Medresesi* isimleri verildiği gibi *Darüşşifa* ve *Bimarhane* de denmektedir. Dahilî tertibatı Sivas'daki Darüşşifaya benzer. Birinci katda 15 küçük oda ve 4 büyük salon vardır. İkinci kat da aynen böyledir.

Buraya dair *Başvekâlet arşiv*'inde 4 mühim vesika vardır. 1713 de hastahane ikinci tabibliğine dair bir ilâm (tıb 239). 1784 de ikinci tabib *Ahmed Halifenin* beratı tecdid olunmuştur. (tıb 421). 1811 tarihli vesikadan şu hülâsayı elde ediyoruz: Tokad nahiyesine tâbi vakıf Medresesi *Pervane Bey* ki *Gök Medrese* denmekle meşhurdur. Darüşşifası ve darüssulahası vardır. *Musallayı Tokad deyu yazıldığı mahalde* kaydı görülür. Evkafının 4 sehmi darüşşifada tabib olanlara ve 2 sehmi de darüssulahaya tahsis olunmuştur.

Bu vesikalarla hastahaneinin 1811 e kadar faaliyette olduğunu öğreniyoruz.

1783 de burasının inhilâl eden tababeti-

ne meşhur kanun mütercimi Tokadlı *Musta Efendi oğlu Tabib Mehmed Raşid Efendi* ye istihkakı hasebile ve pederi *Mustafa Efendi* nin asıl bu cihete sahib olması cihetile tayini de ilâm olunmuştur (Tib 796).

Selçuklu hastahaneleri Osmanlılar zamanında faaliyetlerine devam etmiş ve hekim başılar buraların kadrolarile ciddî bir surette alâkadar olmuştur.

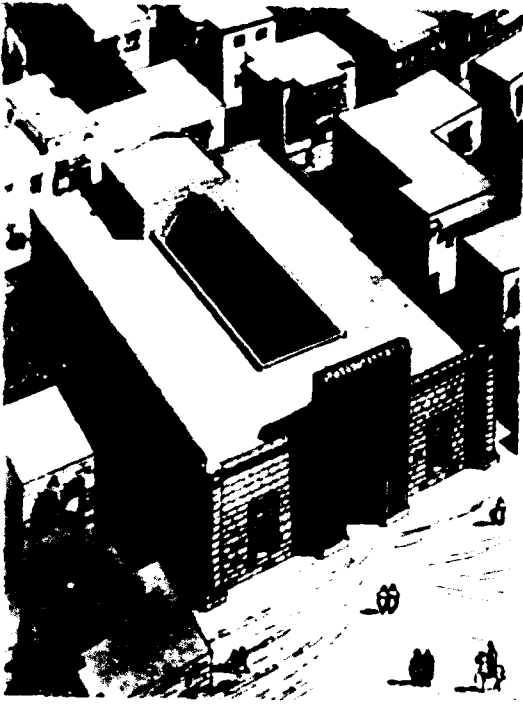
20 — Kayseri'de *Cüzamhane*. *Zülkadir oğlu Hasan Bey* Kayseri'de Cüzamlılara civardaki Salkon kariyesinin nisfini vakfetmiştir. *Başvekâlet arşiv*inde de bir meczumin zaviyesini öğreniyoruz (tıb 637). *Zülkadir oğulları* zamanında Kayseride esasen burası mevcut, yalnız bunlar o vakfı zenginleştirmişlerdir. Eğer bu da Selçuklulardan kalma bir müessese ise bizdeki Cüzam tarihini buraya kadar götürmek icab edecektir.

21 — *Erzurum darüşşifası*. *Başvekâlet arşiv*indeki vesikaya göre 1147 tarihinde *Pasin* sancağında vâki *Rozvans* namı diğerle *Toprak tekesi* Erzurum'un darüşşifası makamındadır. Çünkü Erzurum'da bundan başka tımarhane olmadığından mecnunlar burada terbiye ve tedavi edilmektedir. Tekkenişin olanlara bir nefer cübbeli bedeliyesi tahsis olunmuştur. (tıb 1037). Yine *Başvekâlet arşiv*inin Evkaf dosyasında (21977) numaralı vesika 1147 senesine aid bu vesikada bu darüşşifa hükmünde olan yerin Erzurum civarında bundan başka ve terbiye eder mahal olmadığından burasını ocak suretile idare edegelen ailenin sülâlesinden ve sâdatdan olan şeyhine tahsisat itasma dairdir. Burasının inşası tarihini bilmiyoruz.

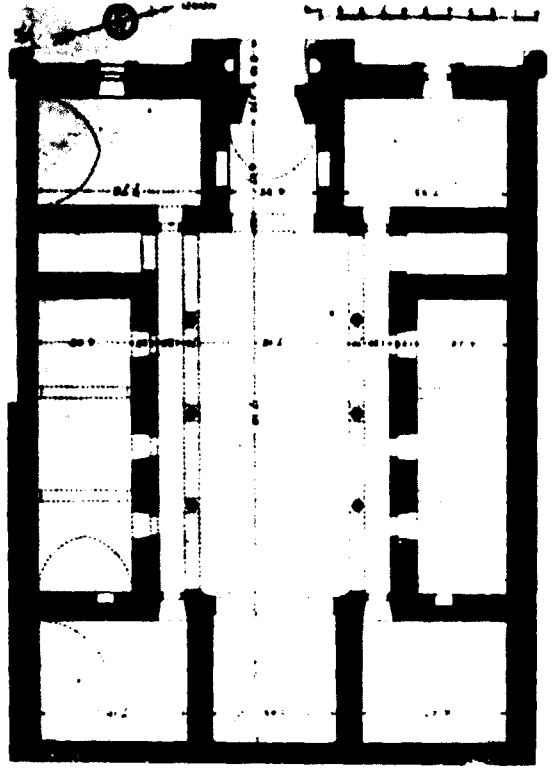
22 — *Erzincan Darüşşifası*. *Başvekâlet arşiv*inde (tıb 607) numaralı vesikada Erzincanda da inşası tarihini bilmediğimiz, lâkin Erzurumdaki gibi çok eski olması mlhuz bir darüşşifadan bahis vardır.

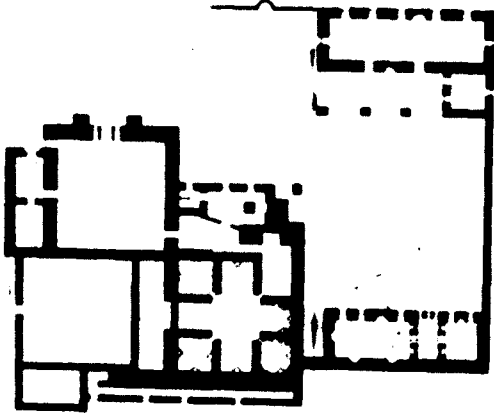
2 — Mısırdı, Kahirede Seyfeddin Kalavun Darüşşifası medhali ve cami ile Kalavun Türbesinin görünüşü.

3 — Amasya Darüşşifası (A. Gabriel)

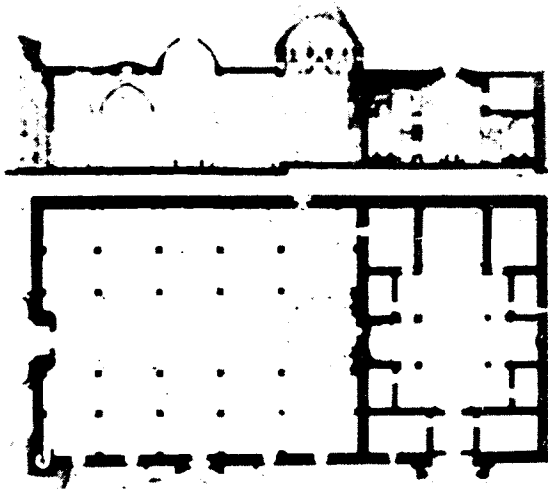
4 — Amasya Darüşşifası planı (A. Gabriel)

6 — Mardinde Seydi Emineddin bimarhanesi ve hamamı planı (Mardinli İsmet Cemal, Seydi Emineddin bimarhanesi ve hamamı, s. 10)

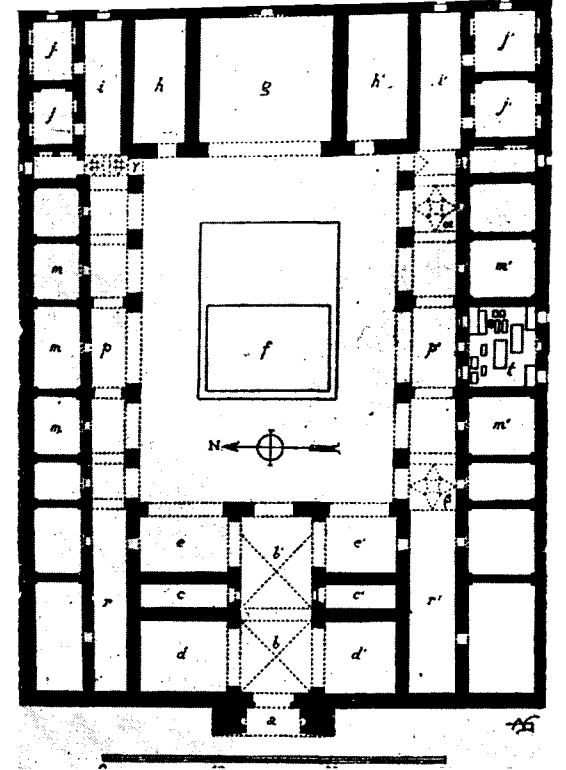
5 — Divriği'deki Darüşşifa kapısı

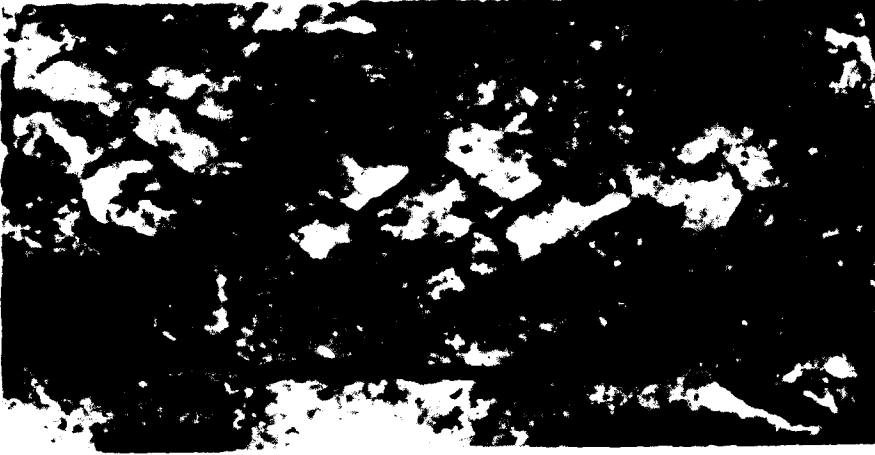
6 — Divriki'de Darüştifa ve Ahmet Paşa camiinin plân ve makta'ları ve darüştifanın esas kapısı
(A. Gabriel)

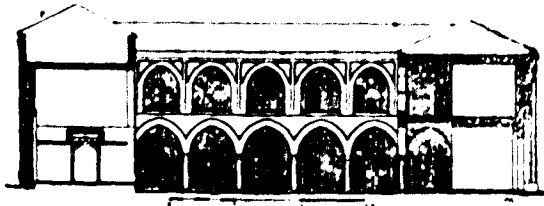
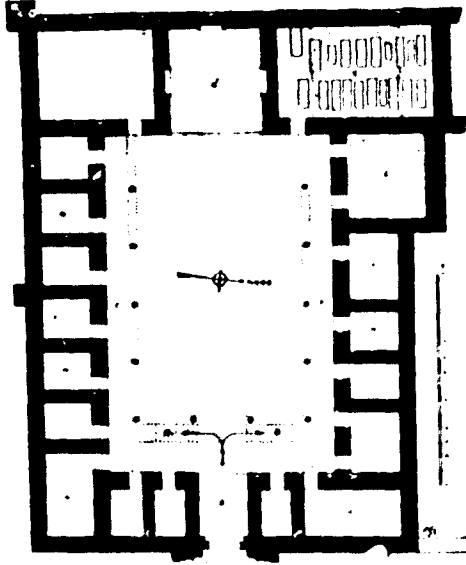
7 — Kayseri'deki Darüştifanın kapısı

8 — Sivas Darüştifası plânı (A. Gabriel)

9 — Çangırı Darüçşifasındaki yılan alâmeti

10 — Tokat Darüçşifası zemin kat plânı
ve maktarı.